

Byggrusch och postkontor i Hjälmedal för 100 år sedan

Av Martin Nilsson

Det är i år, 2004, 100 år sedan poststationen i Hjälmedal öppnades. Härmed kan vi säga att orten Hjälmedal blev ett vedertaget begrepp i världen. Inom sjöfart och stenhuggeri hade dock orten varit ett begrepp sedan många år tillbaka.

Att Hjälmedal fick poststation beror huvudsakligen på att här bedrevs stenhuggeri i industriell omfattning av Halmstads stenhuggeri AB, vilket hade ett kontor här med förvaltare (platschef). Och att det i omgivningen byggts upp ett betydande samhälle (Brastads sockens största).

Stenhuggeri på platsen har förekommit i större omfattning sedan 1880. Det är troligt att det huggits sten i bergen runt dalen lika länge som på Malmön. När man går i bergen är det inte långt mellan alla gamla brott och stenhögar. När de användes är det ingen som vet, ty efter att storbrottet i Rixö startade 1906, samt att den i fjorden utfyllda plan som stenhuggarna stod på i Hjälmedalsviken, rasat ned i fjorden flera gånger (senast 1908) lades driften ner. Några småbrott med enstaka stenhuggare höll dock på under ytterligare ca 70 år. Halmstads stenhuggeri AB gick samman med flera andra bolag och bildade Skandinaviska granit AB inför etableringen i Rixö, kallas nedan "bolaget".

Hjälmedal är en dal som går upp från Brofjorden, Hjälmedalsviken, i sydöstlig riktning och omges av berg på sidorna. Åt sydväst ligger Vindbräckeberget vilket är relativt brant på denna sida och drygt 70 m högt. På motsatta sidan ligger den 104 meter höga Högekulle m fl. berg. Var Hjälmedal slutar är något oklart beroende på att postadressen användes för ett stort område av Stångenäsets norra strand (Rixö, Lahälla) samt att det i Hjälmedal startade Folkets Hus och Konsum flyttade någon kilometer mot Rixö och Vin(d)bräcka samhällen omkring 1920. Med bibehållna namn.

Folkets Hus i ombyggd ladugård

Folkets Hus hade startat 1905 i en ombyggd f.d. ladugård tillhörande fastigheten Medbo Västra, vilken vid denna tid arrenderades av bolaget och inköptes 1907. På denna fastighet hade tidigare ägaren drivit Hjälmedals stenhuggeri under 20

år. Bolaget ägde då också andra områden på fastigheten Medbo vilken går ned till fjorden här. Vid vattnet fanns anlagt en stor brygga med räls på och flera landanslutningar. Förutom lastfartyg av varierande typer gick här också reguljära ångbåtslinjer till både Göteborg och Uddevalla. (Landsvägarna var på denna tid mycket dåliga, och järnvägen

inte byggd, varför båttransport resa var det enklaste). Under postanstaltens första tid kom försändelserna med diligens till Bro(dalen), där den fick hämtas. En brevbärlinje gick från Hjälmedal till Lahälla via Rixö.

Gränsande till fastigheten Medbo ligger Holländaröd, vilken i sin norra del ägdes av Hvitfeldtska stipendieinrättningen, och i sitt norra hörne har torpet Hjälmedal. Detta var under 1800-talet större än idag. Hvitfeldtskas fastighet såldes 1910 till sina arrendatorer,

men de nya fastigheterna fick ett något annorlunda utseende än tidigare. Bergen hade vid denna tid ett stort värde och såldes till Halmstads stenhuggeri. Torpet Hjalmedal blev mindre, liksom Heden, vilket nästan utplånades medan Stallbacken (Salebacken) blev en bondgård, på dessas bekostnad.

Enligt gammalt språkbruk tar Hjalmedal slut vid Stallbacken, en backe med skalgrus och några bergknallar (holmar), som är vattendelare i dalen ca 600 meter från Hjalmedalsviken. Åt sydost lutar här marken ner mot Rixö och kallas Skällid. Idag räknar sig många av de här boende som Hjalmedalsbor.

På Medbos mark ligger en liten fastighet som går ut i fjorden, i dagligt tal kallad Pyret, i gamla handlingar omnämnd som undantaget Hjalmedal. I mantalslängderna finns åbor boende på Hjalmedal under Medbo. Detta visar på att det under lång tid funnits bondställen i dalen, men att gränsen mellan Medbo och Holländaröd flyttats under början av 1800 talet. Troligen i samband med skiftet.

Mjöltnare med skvaltkvarn

Det fanns också torp under Medbo, som benämndes Hjalmedal, förutom den fastighet som varit åboland, en sorts livstids arrende. Torpen var dock för små för att försörja en familj. Flera av torparna i dalen var mjöltnare i de små skvaltkvarnar som fanns. Nära bryggorna syns fortfarande rester av en damm. Andra fiskade som bisyssla.

Många av stenhuggarna var inflyttade från andra delar av Sverige, några veckopendlade. Även urinvånarna sysselsattes i bergen. En del dock som fria stenhuggare i småbrott. Några av dalens torpare flyttade vid tiden runt 1900 från dalen, för att bedriva lantbruk på andra ställen.

Hjalmedal stavades lite olika förr, på ett arrendekontrakt från 1796 står Gjælmedal, Hjelmedahl är vanligt. Vad det betyder är osäkert.

För 100 år sedan var det vanligt att en familj hade tio barn samt några gamla släktingar hos sig, och de bodde i ett rum och kök med inackorderad ungkarl i kökssoffan. Flera ogifta delade på ett spisrum.

Byggrusch för 100 år sedan

I Hjalmedal var det byggrusch kring 1904-1905 då såväl bolaget som enskilda byggde hus. Ca 15 av dalens 50 hus är byggda dessa år. De flesta av husen i dalen var relativt nya då. Och det måste ha varit en stor lättnad för invånarna att slippa alla inackorderingar de haft tidigare. Vi kan anta att i själva Hjalmedal bodde vid denna tid minst 500 människor, varav många barn. Om vi räknar med de närliggande samhällena: Sandvik, Loddebo och Vinbräcka kommer vi till en befolkning på ca 1000. Dessa samhällen sitter nästan ihop, med glest utspridda hus i bergsgiljorna. Det tar inte lång stund att gå emellan dem om man väljer de stigar och hästvägar som finns.

Skolhuset vid Stallbacken (Holländaröd) byggdes 1909, delvis av Brastads fattigstuga. Här gick småskolan i ett klassrum, folkskolebarnen fick vandra till Lycke där det funnits skola länge.

Dessa innevånare behövde mat. Många hade gris eller höns, några hade potatisland på bolagsmark, men det fanns också flera affärer: Ninus Alexanderssons (Nilsson) och familjen Hansons var de större. Konsum startade 1907 i gamla Folkets Hus södra gavel. Det har också funnits yrkesfiskare i dalen. Fisk var en vanlig maträtt och det var förhållandevis lätt att husbehovsfiska på den tiden.

Posten fanns i 50 år

Posten i Hjulmedal fanns i 50 år. Då den lades ner 1953 hade stationssamhället Brastad tagit över som den dominerande orten i kommunen och all affärsverksamhet i dalen upphört. Hjulmedals Konsum och intilliggande konservfabrik på Skällids mark i Holländaröd fanns dock kvar till omkring 1970.

Halmstads stenhuggeri hade genom sammanslagning med andra bolag, kallats Skandinaviska granit under många år, med kontor i Rixö. Bebyggelsen var i stort sett den samma som 1905, men invånarantalet var betydligt mindre och äldre.

Under de senaste 30 åren har invånarantalet varit relativt konstant. Nu bor det omkring 40 personer i dalen, medräknat kringområdet 100 st. Alltså mindre än tio procent av när det var som flest.

